

КОНЦЕПТУАЛЬНІ МОДЕЛІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ПРОЦЕСІВ ДЕМОКРАТИЧНОГО ПЕРЕХОДУ У ПОСТСОЦІАЛІСТИЧНИХ КРАЇНАХ

Наталія Марадик,

*кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології*

Ужгородського національного університету

У статті розглядаються основні концептуальні підходи до дослідження переходу до демократії у постсоціалістичних країнах. Досліджено структурні фази трансформації та виділено складові елементи політичного транзиту. З'ясовано, що процеси демократизації у постсоціалістичних країнах значно відрізняються від тих, що відбуваються в країнах Латинської Америки.

Ключові слова: демократія, перехід до демократії, лібералізація, демократизація, консолідація демократії, інституційний дизайн, постсоціалістичні країни.

Basic conceptual approaches to the study of the transit to democracy in the post-socialist countries are examined in the article. The subject also focuses on the structural phases of transformation and singles out the main elements of political transition. The author states that the democratization processes which have taken part in the countries of Latin America differ from those in the post-socialist countries.

Keywords: democracy, transition to democracy, liberalization, democratization, democracy consolidation, institutional design, post-socialist countries.

Трансформація недемократичних суспільств і перехід до демократії – це одна з найістотніших складових сучасного світового процесу. Наприкінці ХХ століття демократичні політичні системи утвердилися у більш ніж ста державах світу. Таку тенденцію до збільшення кількості демократій Л. Даймонд назвав «безпрецедентним демократичним проривом» [3, с. 11]. Лівова частка політичних транзитів відбулася у період «третьої хвилі» демократизації, хронологічні межі якої були визначені як 1974-1990 роки. Велику роль у розвитку цього етапу хвилі демократизації відіграв крах соціалістичних режимів, який стався на зламі 1980-1990-х років у країнах ЦСЄ та в СРСР. У цьому регіоні, у результаті переважно «оксамитових революцій», відбувся відхід від тоталітарно-авторитарних режимів і розпочався рух у напрямку до демократії.

Дослідження процесу демократизації, як і будь-яке інше дослідження, вимагає термінологічної ясності та точності понять, тому розглянемо на початку деякі ключові дефініції.

У сучасній політичній думці можна виділити два основні підходи до розуміння демократії. Прихильники першого вважають єдиним критерієм демократії вибори. Засновником концепції електоральної демократії вважається Й. Шумпетер. Він визначає демократію як форму правління, «інституціональне пристосування для ухвалення політичних рішень, завдяки якому індивіди одержують можливість впливати на владу, використовуючи як інструмент суперництво політичних сил у перегонах за голосами громадян» [10, с. 230]. Для Й. Шумпетера політична система є демократичною, якщо особи, котрі приймають колективні рішення, обираються шляхом чесних, справедливих, періодичних виборів, у ході яких кандидати вільно змагаються за голоси виборців, а активне виборче право має практично все доросле населення. Окрім цього, повинні існувати громадянські та політичні свободи слова, друку, зборів і організацій, які необхідні для дебатів і проведення виборчих кампаній.

Дане визначення впливає з емпіричних досліджень реальних форм правління в історії держави і досить добре відбиває сучасні політичні реалії. У багатьох випадках застосування цього підходу є продуктивним: вибори на даному етапі політичного розвитку проводяться у більшості країн, тобто з цієї точки зору кількість демократичних режимів у світі збільшується. Однак політична практика свідчить, що в багатьох країнах, де проводяться вільні вибори, не утвердилася ліберальна демократія з її сутнісними складовими – верховенством закону, розподілом гілок влади, гарантуванням прав та свобод громадян. Таким чином, є очевидним існування певних протиріч між ліберальною та електоральною демократією.

Апологети другого підходу, до яких належить і автор статті, включають у поняття демократії принципи політичного лібералізму, стверджуючи, що справжнє демократичне суспільство характеризується не тільки виборами, а й широким трактуванням плюралізму. Тобто демократія фактично отожднюється з її ліберальною моделлю. Ліберальна демократія включає такі складові [8, с.62-64]:

- контроль над державою, прийняття ключових рішень і розміщення матеріальних ресурсів покладається на обраних посадових осіб;
- виконавча влада обмежується автономною владою інших державних установ (таких як незалежне судочинство, парламент та інші механізми горизонтальної підзвітності);
- жодна група, що дотримується конституційних норм, не може бути позбавлена права на формування власної партії та можливості брати участь у виборах;
- поза партіями й виборчими кампаніями громадяни мають численні та постійні канали для висловлення та представлення своїх інтересів і цінностей, разом з різноманітними незалежними асоціаціями та рухами, що їх вони мають право утворювати та до яких можуть належати;
- існують альтернативні джерела інформації (разом з незалежними засобами), до яких громадяни мають (політично) необмежений доступ;
- кожна особа також має реальну свободу віросповідання, думки, дискусії, слова, публікації, зборів, демонстрацій та оскарження;
- громадяни є політично рівноправні за законом (незважаючи навіть на те, що вони є постійно нерівними у своїх політичних ресурсах);
- особисті та колективні свободи перебувають під ефективним захистом незалежного та недискримінаційного судочинства, рішення якого є обов'язковими і шанованими іншими центрами влади.

З'ясувавши зміст дефініції «демократія», можемо перейти до розгляду проблеми власне демократичного переходу (*англ. democratic transition*). Вдалим, на нашу думку, є трактування дефініції «перехід» вітчизняним політологом Г. Шипуновим, котрий визначає транзит «як процес, що охоплює період між початком змін і подальшим розпадом одного типу консолідованого режиму й утворенням на його місці іншого типу консолідованого режиму» [9, с. 9]. Українська вчена О. Марчак під «демократичним транзитом» розуміє «поліморфні процеси переходу від одного суспільного і політичного стану до іншого, причому, як кінцевий результат, зовсім не обов'язково і навіть рідко виступає демократія» [5, с. 4]. Варто зазначити і те, що термін «демократичний перехід» є більш нейтральним порівняно з терміном «перехід до демократії». Адже останній вказує на кінцеву мету процесу транзиту – встановлення демократії, яке у чистовому вигляді зустрічається нечасто.

У контексті дослідження нас найбільше цікавить політичний транзит. Тож нам необхідно вирішити ще одну важливу методологічну проблему: з'ясувати сутність та співвідношення категорій «політична трансформація» та «політичний транзит». Можна погодитися з М. Ашимбаєвим, котрий вважає, що політичний транзит, на відміну від політичної трансформації, є більш широким та багаторівневим процесом [1, с. 24].

Якщо розуміти транзит як процес системної трансформації основних сфер суспільства та держави в цілому, то політична трансформація у такому аспекті є основною частиною транзиту, яка охоплює якісні зміни інституціональних та процедурних механізмів функціонування політичної системи. Слід сказати, що саме ця складова транзиту є однією з найважливіших. Таким чином, бачимо, що ці два процеси перебувають у тісному зв'язку, адже в окремо взятому політичному сегменті і конкретному часовому проміжку вони означають тотожні політичні процеси. Російський дослідник В. Гельман узагалі пропонує вживати щодо постсоціалістичних країн терміни «трансформація» та «транзит» як синоніми [2].

У транзиті можна умовно виділити п'ять основних складових елементів [1, с. 27]:

1. Передумови політичного транзиту. У політичній науці визначають три головні структурні передумови демократії:

- набуття національної єдності й відповідної ідентичності;
- досягнення досить високого рівня економічного розвитку;
- масове розповсюдження таких культурних норм та цінностей, за яких є обов'язковим визнання демократичних принципів, довіра до головних політичних інститутів, міжособистісна довіра, відчуття громадянства тощо.

2. Початкова точка політичного транзиту, з якої власне розпочинається транзит як процес. Вона є дуже важливою, адже задає характер і напрямок руху впродовж транзиту. Зазвичай такими вихідними точками є тоталітаризм, авторитаризм та їх модифікації.

3. Мета транзиту – це той стан суспільства, політичної системи, режиму влади, до якого рухається соціум у процесі демократичного перетворення. Існування цього елементу обумовлене тим, що практично в усіх відомих концепціях політичного транзиту особливе місце приділяється опису тієї ідеальної моделі політичної системи, котра і є ціллю будь-якої політичної трансформації. Метою політичного транзиту є встановлення демократичного режиму, а саме «консолідованої демократії». Консолідація демократії – це процес встановлення та адаптації демократичних структур, інститутів та норм, які частково або повністю визнаються громадянським суспільством як легітимні. Це складний процес, що набуває різноманітних форм і розгортається у різних напрямках та завершується зміцненням інститутів та норм демократії, забезпечуючи їх стабілізацію та виживання. Загалом він передбачає: встановлення та відтворення демократичної політичної практики, моделей та зразків поведінки демократичної політичної культури; подальше оприлюднення практики роботи різних демократичних політичних структур; прогресуючу адаптацію до змін, які відбуваються у процесі практичного втілення демократичної моделі в життя; досягнення деякими інститутами чіткої ідентичності і певного ступеня автономії щодо громадянського суспільства; розширення підтримки демократичних інститутів, які за відсутності явних загроз демократичному устрою можуть час від часу стикатися з проблемами, породженими їх власним функціонуванням [13, р. 575].

Етап консолідації демократії є тим інтегральним результатом усього попереднього перебігу процесу демократизації, від якого залежить майбутнє новоутвореного демократичного режиму.

4. Власне процес транзиту з його специфічним змістом, який визначається його внутрішніми сутнісними характеристиками. У цілому процес демократичного транзиту є складним і тривалим процесом, котрий на різних етапах може мати ту чи іншу (зворотню) направленість. Виходячи з цього, процес політичного транзиту поділяється на різні стадії.

Як відомо, у середовищі науковців-транзитологів не існує єдиного бачення етапів демократичного транзиту. Це обумовлено своєрідністю процесів демократизації у кожній з країн, що, своєю чергою, обумовлене різною стартовою ситуацією, специфікою соціокультурного розвитку, геополітичними впливами тощо. Щодо постсоціалістичного простору, то більшість дослідників схиляються до думки про утвердження моделі «демократичної консолідації», яка нині слугує базою для теоретико-методологічного обґрунтування «виходу з невизначеності» – переходу до демократії недемократичних політичних режимів.

За класичною схемою, запропонованою Г. О'Доннеллом та Ф. Шміттером, в процесі демократичного транзиту можна виділити фазу лібералізації, власне демократизації і соціалізації (консолідації демократії) [14].

У першій фазі – лібералізації – відбувається своєрідне «відкриття» тоталітарно-авторитарного режиму через гарантування індивідуальних громадянських прав. Водночас розширюються формальні засоби підтримки легітимності старого режиму з метою забезпечення його подальшого існування. Зокрема, дедалі активніше до формування тих чи інших рішень залучаються трудові колективи через колективні обговорення, влаштовуються масові форуми, письмові звернення, виступи у пресі на підтримку тих чи інших владних акцій тощо. Водночас відбувається диференціація всередині самої правлячої партії, яка розпадається на «реформаторів» та «прихильників жорсткої лінії». Масова активність спричиняє оформлення опозиційних рухів і наступну інституалізацію громадянських та політичних свобод. Завдяки лібералізації режиму, його подальша трансформація стає незворотною.

Фаза лібералізації поступово переходить у фазу власне демократизації. Інколи складно відокремити одну від іншої, але зазвичай демократизація розпочинається в умовах наявності залишків авторитарних структур із власне «деінституалізації» старої системи. Ці процеси можуть відбуватися як добровільно, так і насильницьким шляхом. Спочатку влада відмовляється від старих політико-правових норм, а потім вдається до реінституалізації (нової структурної диференціації) демократії. Вважається, що фаза демократизації закінчується проведенням «установчих виборів» та оформленням структурного та процедурного «мінімуму» демократії – чесних рівних і таємних виборів, відповідальності уряду перед народними обранцями (народний суверенітет), політичного плюралізму, прав на створення політичних коаліцій та елементарної партійної конкуренції [4, с. 74].

Фактично, сутність фази демократизації – як складового етапу політичного транзиту – можна звести до процесу так званої «інституалізації демократії». Зауважимо, що автор поділяє засадничу

тезу «конституційної інженерії» Дж. Сарторі про те, що основні закони країни створюються за дизайном, який повинен забезпечити визначений результат [7]. Додамо від себе: у випадку переходу до демократії цим результатом, в ідеалі, є консолідація демократичних інститутів та процесу.

Фаза демократизації змінюється фазою демократичної консолідації. Німецький політолог К. фон Бойме визначив чотири засадничі площини консолідації для постсоціалістичних країн Центральної та Східної Європи, які є, водночас, її етапами: 1) конституційна консолідація – тобто формування демократичного конституційного ладу; 2) репрезентативна консолідація – консолідація територіального (партії) та функціонального (асоціації) представництва інтересів; 3) інтегративна консолідація – тобто консолідація «правил гри» у середовищі неформалізованих акторів політики; 4) консолідація громадянського суспільства, яка завершує консолідацію системи встановленням заснованої на демократії громадянської культури [11, с. 298-299].

Про рівень консолідації демократії свідчить також утвердження в суспільстві «певних правил гри» (англ. «*the only game in town*»). Їх суть полягає в наступному. По-перше, в політикумі не лишається впливових політичних груп, які прагнуть підірвати демократичний режим або здійснити сецесію; по-друге, демократичні процедури та інститути сприймаються суспільством як найбільш прийнятні механізми регулювання суспільного життя; по-третє, політичні актори звикають до того, що усі суспільні конфлікти вирішуються відповідно до законів, процедур та інститутів, санкціонованих новим демократичним процесом [12, р. 255].

Консолідація демократії розглядається як завершальна стадія демократичного транзиту, яка є ніби підсумком усього процесу демократизації.

5. Результат транзиту не завжди збігається з його метою (консолідацією демократії). Адже демократичний транзит не гарантує переходу до демократії, а тим більше консолідації демократії. Це пов'язано з тим, що політичний транзит характеризується невизначеністю процедур і результатів. Підтвердженням цьому є той факт, що у багатьох країнах, які прагнули побудувати ліберальну модель демократії, натомість утвердилися гібридні форми політичного режиму (псевдодемократії).

У сучасній політичній науці існує кілька концептуальних моделей демократичного транзиту для постсоціалістичних країн. Найоптимальнішою нам видається модель українського вченого О. Романюка, котрий виділяє три можливі варіанти розвитку постсоціалістичної трансформації: 1) прямий перехід до демократії; 2) модель двофазового переходу до демократії; 3) повернення суспільства до тоталітарного стану [6, с. 37].

Основою для цієї моделі є той факт, що політичні режими сучасного світу поділяються на три основні типи: тоталітарний, авторитарний і демократичний. Тоталітарний режим – це режим загального монополізму, який охоплює політичну (монополія однієї партії на державну владу, внаслідок чого партія стає державною, а держава – партійною), економічну (монополія партійної держави на розпорядження засобами суспільного виробництва) та ідеологічну (монополія офіційної ідеології, яка підкоряє собі суспільну культуру та визначає «кінцеву мету» суспільного розвитку) сфери. Авторитаризм же посідає проміжне місце між тоталітаризмом та демократією, оскільки він передбачає існування монополії лише на політичному поприщі, тоді як у позаполітичних сферах зберігається обмежений плюралізм (в економіці його обмежує протекціонізм владної еліти приватним структурам, у яких мають капітал її представники; у сфері культури – заборона використання відносної духовної свободи для боротьби з режимом). Відповідно, при переході від тоталітарних режимів трансформаційний процес охоплює усі сфери суспільного життя, а від авторитарного – лише політичну.

Прямий перехід до демократії передбачає занепад тоталітарного режиму і встановлення електоральної (процедурної) демократії, яка поступово консолідується і перетворюється на ліберальну (структурну) демократію. Такий варіант продемонстрували Польща, Словенія, Естонія, Угорщина, Словаччина, Литва, Латвія, Чехія. Більшість транзитологів переконані, що успішний перехід до демократії вищеназваних держав обумовлений низкою причин.

По-перше, в усіх цих країнах тоталітарний режим мав штучне походження і не сприймався їх громадянами. Свідченням цього можуть слугувати антирежимні заворушення 1956, 1968, 1979-1981 років у Польщі, народне повстання 1956 року в Угорщині та «празька весна» 1968 року у Чехословаччині. Фактично комуністичні партії утримували владу завдяки силовому тиску СРСР. Проте як тільки тиск у період «перебудови» було послаблено, комуністичне правління зазнало краху.

По-друге, усі ці країни належать до західнохристиянської (католицько-протестантської) цивілізації, на ґрунті якої зародилися ідеї гуманізму, лібералізму і представницької демократії. Для

них сенс трансформації полягав у поверненні до річища свого цивілізаційного розвитку. Цивілізаційний контекст зумовив певні політико-культурні традиції. Адже у кожній з цих країн у довоєнний період функціонували інститути парламентаризму, місцевого самоврядування та багатопартійні системи за участю опозиційних партій [6, с. 41-42].

Другим варіантом постсоціалістичної трансформації, згідно з концепцією О. Романюка, є детоталітаризація суспільного організму, завдяки якій політичний режим перетворюється на авторитарний, а він, у свою чергу, – на демократичний. Тобто процес переходу до демократії відбувається у два етапи. Прикладом такого розвитку подій може слугувати нова Югославія (з 2003 року – конфедерація Сербії і Чорногорії). Після краху тоталітарного режиму було встановлено авторитарний режим С. Мілошевича, який згодом трансформувався у демократичний.

Альтернативою двофазовій є модель «зворотнього розвитку», суть якої полягає в тім, що внаслідок певних обставин суспільство повертається до попереднього (тоталітарного) стану. В цьому випадку процес трансформації переривається і суспільство не досягає нової якості. Таку модель унаочнюють Білорусь і Туркменістан, у яких з кожним роком погіршуються показники суспільно-політичних процесів [6, с. 43-45].

Взявши за основу дані неурядової організації Freedom House, можна зробити класифікацію постсоціалістичних країн за рівнем розвитку демократії. Цей «мозковий центр», аналізуючи процес демократизації у 29 державах Центральної та Східної Європи в рамках проекту «Нації під час переходу» (англ. *Nations in Transit*), оцінює стан демократії за сімома критеріями: 1) виборчий процес; 2) громадянське суспільство; 3) незалежність ЗМІ; 4) національне демократичне врядування; 5) місцеве демократичне врядування; 6) правове середовище та незалежність судочинства; 7) рівень корупції. Оцінка стану демократії відбувається як якісний аналіз стану кожного з вищезазначених інститутів та процесів незалежними експертами та співробітниками «мозкового центру», на основі середнього значення яких виводиться загальна оцінка стану демократії у країні.

Виходячи з вищесказаного, можна виокремити чотири групи постсоціалістичних країн:

- країни консолідованої демократії – Словенія, Естонія, Латвія, Угорщина, Чеська Республіка, Литва, Словаччина, Польща, Болгарія. Ці держави досягли значного успіху в розбудові демократичного плюралістичного суспільства. У них практично створено всі умови для розвитку економіки на ринкових засадах. Всі вищезазвані країни є членами ЄС і займають гідну позицію на міжнародній арені;
- напівконсолідовані демократії – Румунія, Хорватія, Сербія, Чорногорія, Албанія, Македонія. Дані країни відрізняються темпами політичних та економічних перетворень, зумовлених різними факторами (диктаторські режими у Сербії та Хорватії, війна у Македонії, політична нестабільність у Румунії), які заважають їм наблизитися до першої групи лідерів;
- псевдодемократичні держави з тенденцією до авторитарного політичного режиму – Боснія, Україна, Грузія, Молдова, Вірменія, Косово (незалежність якого не визнана усіма країнами світу й Україною зокрема), Киргизстан, Росія. У цих країнах є певні досягнення у реформуванні політики, однак політичні перетворення мають здебільшого суто формальний характер, і хоча наявні такі демократичні інститути, як парламент, президент, багатопартійні системи, органи місцевого самоврядування, їх створення та функціонування значною мірою мають псевдодемократичний характер;
- авторитарні країни – Азербайджан, Таджикистан, Казахстан, Білорусь, Узбекистан, Туркменістан. Можна сказати, що жодна з цих країн не просунулась достатньо на шляху побудови демократичного суспільства, а деякі, можливо, навіть не вступили в початкову фазу політичних та економічних трансформацій. Хоча керівництво більшості цих держав робить спроби маскуватися за новими гаслами, але їх авторитарні методи керівництва, систематичні порушення прав людини та демократичних свобод залишають ці країни на периферії процесу демократичних перетворень.

Підсумовуючи, варто відзначити, що транзитологічна парадигма пройшла у своєму розвитку тривалий період методологічного становлення. Адже довгий час існували альтернативні підходи до розуміння її ключових дефініцій та інтерпретації умов формування демократичних систем та інститутів. Наразі ж існує певний методологічний консенсус з цієї проблематики. Визначено також структурні елементи демократичного транзиту, серед яких основними є початкова точка та мета переходу, що досягається в результаті проходження трьох послідовних стадій:

- лібералізації, яка характеризується антагоністичним протистоянням між основними політичними акторами, що дає можливість для появи демократії;
- демократизації, на якій відбувається інституціоналізація демократичних інститутів і норм
- консолідації демократії, коли відбувається утвердження у суспільстві певних «правил гри» і повернення до тоталітарно-авторитарного стану стає неможливим.

Однак варто пам'ятати, що процес зародження та формування демократії не є універсальним, тому що кожна країна має власний алгоритм успішного переходу до демократії. Вибір того чи іншого типу переходу обумовлений чинниками різного характеру, зокрема історичними традиціями, політичною культурою конкретної держави, нормами та інститутами, притаманними певному суспільству, конкретними діями політичної еліти держави.

Аналіз теоретико-методологічних підходів до дослідження демократичних переходів дає підстави стверджувати, що дані процеси у постсоціалістичних державах мають певні специфічні особливості. Це пов'язано насамперед із тим, що тут відбувалися одночасні перетворення у всіх сферах суспільного життя, а в деяких країнах ці процеси ускладнювалися ще й формуванням засад національної державності. Саме тому остаточні результати суспільно-політичних перетворень для більшості країн постсоціалістичного простору ще попереду.

1. Ашимбаев М. Политический транзит: от глобального к национальному измерению / Маулен Ашимбаев – Астана: Ел Орда. – 2002. – 304 с. **2.** Гельман В. Постсоветские политические трансформации / Владимир Гельман // Политические исследования. – 2001. – №1. – С. 15-29. **3.** Даймонд Л. Прошла ли «третья волна» демократизации / Ларри Даймонд // Политические исследования. – 1999. – №1. – С. 10-25. **4.** Латигіна Н. Шляхи та структурні фази демократизації суспільства / Наталія Латигіна // Політичний менеджмент. – 2005. – №2. – С. 68-77. **5.** Марчак О. Демократичний транзит у посткомуністичних країнах: теоретико-методологічні й прикладні аспекти: автореф. дисертації на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Оксана Марчак. – Одеса, 2007. – 17 с. **6.** Романюк О. Моделі посткомуністичних трансформацій / Олександр Романюк // Політичний менеджмент. – 2006. – № 3 – С. 35-50. **7.** Сарторі Дж. Порівняльна конституційна інженерія: Дослідження структур, мотивів і результатів / Джованні Сарторі. – К.: АртЕк, 2001. – 224 с. **8.** У пошуках правильної парадигми: Концептуальні перспективи посткомуністичного переходу у країнах Східної Європи / [за ред. Д. Гузіни]. – Київ: вид-во «Ай Бі», 2003. – 342 с. **9.** Шипунов Г. Теоретико-методологічні засади аналізу сучасного авторитаризму (на прикладі Росії та Білорусі) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Геннадій Шипунов. – Львів, 2007. – 16 с. **10.** Шумпетер Й. Капіталізм, соціалізм и демократія / Йозеф Шумпетер. – М: Экономика, 1995. – 540 с. **11.** Beume K.v. Osteuropaforschung nach dem Systemwechsel. Der Paradigmawandel der «Transitologie» / Klaus von Beume // Osteuropa. – 1999. – № 3. – S. 285-304. **12.** Linz H. Problems of Democratic Transformation and Consolidation – South Europe, South America, Post-Communist Europe / Huan Linz, Alfred Stepan. – Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1996. – 480 p. **13.** Morlino L. Democratic Consolidation: Definition and Models // Transition to Democracy / [Ed. by Pridham G.]. – Dartmouth: Aldershot-Brookfield, 1995. – P. 571-587. **14.** O'Donnell G. Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies / Guillermo O'Donnell, Philip Schmitter. – Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1989. – 82 p.